

Харлан О. До питання локалізації місця розташування центру Самарської паланки на теренах міста Новомосковська (колишнього Самарчука) // Збірник матеріалів «Археологія & фортифікація України». VI Міжнародна науково-практична конференція Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвячена 150-й річниці від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934). – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 267-274;

Ключові слова: місто Новомосковськ, Новоселиця, Самарчук, Самарчик, паланка, Самарська паланка.

Анотація: *В роботі висвітлено результати пошуково-дослідницької роботи теренів міста Новомосковськ Дніпропетровської області щодо локалізації місця розташування укріплення – паланки, яка за припущеннями науковців існувала в адміністративному центрі Самарської паланки Вольностей Запорозьких до кін. XVIII ст.*

Новомосковськ Дніпропетровської області належить до Списку історичних населених місць України [21]¹. Місто одним з перших на Дніпропетровщині потрапило до даного списку.

В наслідок розвитку міста, пов'язаного з будівництвом і реконструкцією в історичних районах, дуже важко розглядіти вцілілі крихти історичної забудови, зрозуміти яким було середовище давнього поселення. Поодинокі пам'ятки історії та архітектури знаходяться в невідповідних умовах в оточуючому сучасному середовищі. Історія виникнення та існування окремих споруд дуже мало досліджена. Також, малодослідженою є історія міста в цілому.

Невелика кількість знайдених джерел, державна політика замовчування певних періодів історії, викривлення окремих історичних фактів з історії міста призвели до послаблення зацікавленості до історії населеного пункту в радянський час, а також плутанини з місцем виникнення, розташування Новомосковська, назвою і т. п.

Відносно нещодавно активізувався інтерес до історії міста, до відновлення забутих імен та реальних подій.

Поки що важким завданням є спроба зазирнути в давно минулі часи за допомогою відомих на сьогодні історичних джерел, аналізуючи їх і співставляючи з сучасним історичним середовищем, прослідкувати риси та особливості історичного міста, щоб

¹ В «Списку історичних населених місць України (міста і селища міського типу)» Новомосковськ вказано з іншими 5-ма населеними пунктами Дніпропетровської області. В даному Списку дата заснування міста - 1687 рік;

краще зрозуміти і оцінити особливості сучасного Новомосковська. Та все ж таки, в даній праці ми спробуємо це зробити.

Основними завданнями даної роботи є короткий розгляд історіографії та джерельної бази, аналіз картографічних джерел у співставленні з сучасною містобудівною структурою міста, локалізація місця розташування фортифікацій паланки XVIII ст. на території Новомосковська.

Виконати поставлені завдання допоможуть методи теоретичних досліджень, у т.ч. історичний метод при системному підході, коли об'єкт вивчення розглядається у виникненні і розвитку.

Слід також наголосити, що необхідність історико-містобудівних досліджень на теренах історичного міста диктується вимогами українського законодавства [14]². Першою нормативно-методичною розробкою містобудівної документації відповідно сучасному стану об'єктів культурної спадщини м. Новомосковська, з врахуванням провідних законодавчих і нормативно-методичних документів сучасного пам'яткоохоронного законодавства України та Державних будівельних норм України, має бути науково-проектна документація «Історико-архітектурний опорний план».

До сьогодні при розробці історико-архітектурного опорного плану міста подібна робота не виконувалася! Тож, дана робота вперше висвітлює результати вивчення історичних теренів Новомосковська з відповідними висновками і схемою, що можуть бути використані в подальшому.

За загальновідомими джерелами ми знаємо, що Самарчук (Самарчик) – то столиця Самарської паланки, однієї з найбагатших у Запорозжжі часів Нової Січі. Однак, джерел, які б проливали світло на характеристику містобудівного утворення, що виникло і дало початок сучасному Новомосковську, на сьогодні бракує.

Джерела з історії м. Новомосковська представлені письмовими, архівними, картографічними та іконографічними матеріалами. Є досить скромна бібліографія – як за кількістю публікацій, так і за обсягом поданої в них інформації. Зібрана по темі література класифікується на кілька великих груп.

Найдавнішому етапу розвитку поселення на території та в околицях нинішнього Новомосковська присвячено вкрай мало праць. В плані археології територія міста є

² Закон України «Про охорону культурної спадщини» та низка постанов Кабінету Міністрів України. Ст. 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини», зокрема п. 1 цієї статті: «з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, комплексів (ансамблів) навколо них повинні встановлюватись зони охорони пам'яток (охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару)». Щоб розробити та затвердити містобудівну документацію з вказаними зонами, потрібно розробити історико-архітектурний опорний план та охоронні зони;

фактично не дослідженою, адже стаціонарних археологічних розкопок не проводилося, шурфування охопили мізерну територію, основне джерело інформації – це спостереження за будівельними та реставраційними роботами в історичній частині міста³. Зборами підйомного матеріалу на території міста в різні часи займалися працівники історико-краєзнавчого музею ім. П. Калнишевського та місцеві мешканці⁴.

В більшості випадків під час нового будівництва у центральній частині міста археологічного нагляду за будівельними роботами не проводиться, таким чином, можемо стверджувати про відсутність певних результатів археологічного вивчення Новомосковська.

В силу історичних обставин, як вже зазначалося вище, більш менш систематизовані і правдиві відомості про історичний розвиток Новомосковська з'явилися не так давно, хоч відомостей про населений пункт існувало багато. Плутанина з часом і місцем виникнення, назвою поселення внесли багато помилок в історію Новомосковська. Тому використовуючи навіть довідкові матеріали по м. Новомосковськ різних історичних періодів слід бути уважним.

Важливе значення мають відомості про населений пункт, його торгівлю і промисловість, що містяться в працях А. Скальковського [22], Ф. Макаревського [18], Г. Надхіна [19, с. 12-37; 20], Д. Яворницького [33; 34], Ю. Мицика [17], А. Джусова [11; 12], В. Старостіна [23; 24, с. 39-61; 25, с. 190-197], О. Харлана [29, с. 26-33; 30; 31, с. 83-88] та інш.

Не зважаючи на значну заідеологізованість видання «Історія міст і сіл Української РСР», в ній подано систематизовані відомості про історичний розвиток Новомосковська [16]. Особливої уваги заслуговує праця краєзнавця А.Б. Джусова «Історія Новомосковська» 2003 р., в якій вперше було представлено різні етапи історії поселення на р. Самарі. Не дивлячись на певні недоліки праці, вона й досі є найбільш повною розвідкою з історії різних етапів існування міста [12].

У той же час історіографія міста широко представлена численними довідковими, енциклопедичними виданнями, фотонарисами. Значна частина матеріалів представлена науково-популярними статтями в місцевій періодичній пресі, в яких висвітлювалися різноманітні події з історії Новомосковська радянської доби⁵.

Попри великий обсяг опрацьованих на сьогодні праць база для історико-містобудівних розвідок все-таки обмежена, а кількість і якість інформації, що міститься в

³ На території ділянки Троїцького собору було влаштовано кілька шурфів під час досліджень фундаментів дзвіниці. Про виявлені матеріали даних на сьогодні нема;

⁴ В музейній експозиції представлено знахідки з території міста та його околиць;

⁵ Цікаві краєзнавчі дослідження знаходимо у низці праць дослідника з місцевого історико-краєзнавчого музею К. Мешко.

опублікованих джерелах, явно недостатня для вирішення низки питань з історії виникнення та розвитку міста. Необхідність залучення архівних матеріалів не викликає сумнівів. Ці матеріали зберігаються в різних архівах України і Росії – у державних архівах Новомосковська та Дніпропетровської області [10], у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) [1; 2; 3; 4; 5; 32], у Російському державному історичному архіві (м. Санкт-Петербург) та Російському державному військово-історичному архіві (м. Москва). Внаслідок обмеженості часу та фінансування, а також політичних обставин сьогодення ґрунтовне опрацювання архівних матеріалів ще очікує на майбутніх дослідників.

Враховуючи історичне значення Самарчука як паланкового, а згодом і повітового міста, одними з найбільш інформативніших джерел з розвитку населеного пункту вважаємо плани міста. Розвиток містобудування, структури та територіального зростання представлений на планах міста 1795 р., 1823 р., 1848 р., сер. XIX ст., 1943 р., 1958 р., 1990 р., 1998 р. [5, с. 206-219; 6; 8; 15; 24, с. 39-61; 25, с. 190-197; 26; 27; 28; 29; 30; 31].

Завдання даної роботи не можна вирішити без залучення новочасних науково-методичних напрацювань. Для цього необхідно залучити праці з методики вивчення, реконструкції, збереження стародавніх містобудівних систем О. Щенкова, Б. Михайловського, Т. Зарембської, Ю. Ранинського, Б. Колоска, Т. Трегубової, Є. Водзинського, В. Вечерського⁶.

Підводячи підсумок використаних джерел підкреслимо, що дане дослідження засноване також на матеріалах натурних вишукувань, фотофіксації, опитуванні краєзнавців і місцевих мешканців.

Дослідженню містобудівного розвитку Новомосковська дослідники приділяли дуже мало уваги. Першим, хто вивчав планувальну структуру міста Новомосковська в контексті історичного розвитку та формування населених пунктів Південної України, був український мистецтвознавець В.І. Тимофійко. Саме він вперше проаналізував і дав

⁶ Щенков А.С. Исследования связи планировочной структуры и эстетических качеств исторических городов // Источники и методы исследования памятников градостроительства и архитектуры. – М.: Стройиздат, 1980. – С. 33-45; Михайловский Б.В. Планировка города как памятник архитектуры // Памятники архитектуры и современная городская застройка. – М.: Стройиздат, 1973. – С. 19-44; Зарембская Т. Историко-градостроительные исследования к генеральным планам реконструкции старинных городов // Город и время. – М.: Стройиздат, 1973. – С. 218-235; Ранинский Ю. Центры исторических городов и проблемы их реконструкции // Архитектура СССР. – 1974. – № 5. – С. 50-53; Колосок Б.В. Традиции использования рельефа в градостроительстве // Исследования и охрана архитектурного наследия Украины. – К., 1980. – С. 25-32; його ж. Предпроектные историко-градостроительные исследования в Украинской ССР // Архитектурное творчество в Украинской ССР: Сб. тр. / КиевНИИТИ. – К., 1988. – С. 56-61; Трегубова Т.А., Водзинский Е.Е. Изучение и учет исторических населенных мест Украины // Строительство и архитектура. – 1990. – № 10. – С. 8-9; Водзинский Е.Е. Инструменты анализа городских пейзажей // Градостроительство / Научно-технический сборник. – Вып. 45. – К.: НИПИградостроительства, 1993. – С. 84-96; Вечерский В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.;

короткі характеристики планувальної структури міста за картографічними матеріалами XVIII-XIX ст.ст. [28].

Дослідник вказував на мальовниче планування поселення XVIII ст., яке створилося завдяки звивистому руслу річки з численними петлями, закрутами і невеликими притоками. Він вперше вказував на головний градоформуючий фактор поселення – річку і на лінійну структуру поселення, що утворилося історично, займаючи порізаний ярами правий берег.

За наведеними планами поч. XVIII ст. в роботах В. Тимофієнка добре видно, що основна вулиця Самарчука ломаними лініями прямувала за напрямком річки і об'єднувала квартали різної конфігурації і розміру. Мальовнича структура лінійного поселення була органічно пов'язана з ландшафтом, добре вирішена в функціональному відношенні. Головні вулиці йдучи паралельно річці, продовжувалися за межами поселення як шляхи між окремими поселеннями [27].

Більш детально планувальну структуру населеного місця кінця XVIII ст. в своїх роботах розглянув дніпропетровський історик В.С.Старостін [24, с. 39-61; 25, с. 190-197]. Аналізуючи відому вже картографію і додаючи нову дослідник виокремлював з загальної планувальної схеми окремі складові – містечко, слободи і дві паланки (Стара паланка, Нова паланка, Воронівка, Кушівка, перевал, Подол, Глоди), а основою планувальної структури поселення вказував торговельний тракт з Харкова на Крим. Більш того, при розгляді саме ділянки території тодішнього міста, дослідник небезпідставно зупинявся на його складових, які не вказувалися на картографії, однак існування яких не викликало сумніву в наслідок аналізу планувальної схеми: трасування давніх укріплень поселення, вірогідні місця фортифікаційних складових та інш.

Деякі спроби опису топонімів і окремих об'єктів Новомосковська знаходимо у краєзнавця А.Б. Джусова [11, с. 46-61]. Дослідником було також виконано схему центральної (історичної) частини міста з певною інформацією [12, с. 2-3].

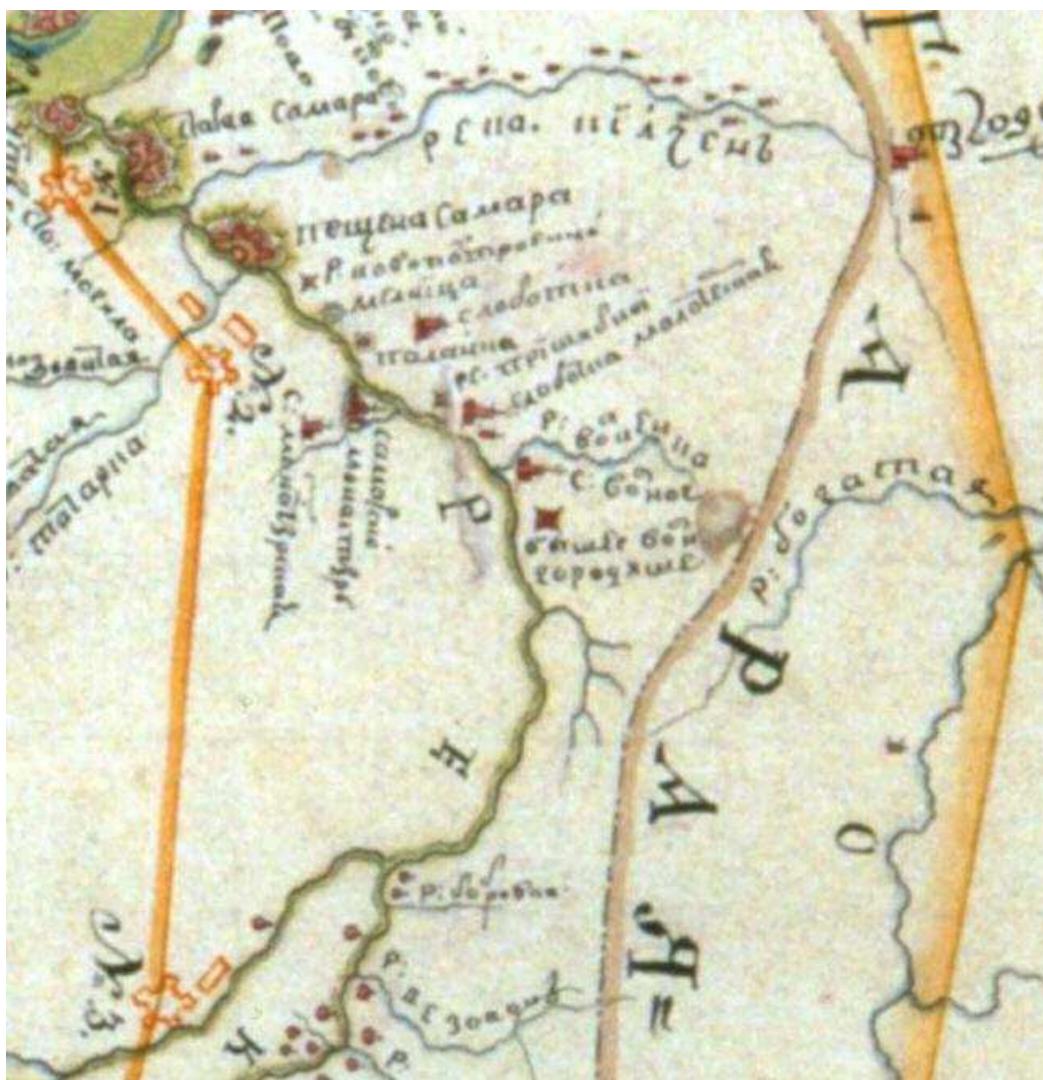
Фактично, цим переліком згаданих авторів і їх праць і закінчується вивчення історичної містобудівної проблематики Новомосковська.

Говорячи про давнє укріплення на теренах сучасного міста, про його особливості і складові, слід вказати, що з назвою укріплення, як і з назвою міста, існує певна проблема⁷.

Поки існує значна кількість варіацій найменування даних фортифікацій, а також часу їх виникнення та існування. Наприклад, В.Тимофієнко помилково пов'язував територію сучасного Новомосковська з Самарською фортецею, заснованою в 1687 р. і

⁷ Назви Самарчук, Самарчик, Новоселиця – це далеко не весь перелік різночасових назв, які прив'язуються дослідниками до сучасного населеного пункту під назвою Новомосковськ;

відновленою в 1736 р. в (?) урочищі Сорок Буєраків [27, с. 86-87], посилаючись на видання 1864 року [9, с. 115]. Автори відомої брошури «Місто на Самарі» використовуючи архівні матеріали зазначали, що слобода почала поступово зростати після відновлення у 1731 р. [17], а В. Старостін вказував на великі фортифікаційні роботи сер. 1730-х років і існування великого укріплення в 1736 році [25, с. 190], пізніше припускаючи вірогідність будівництва вже у 1740-х рр. [24, с. 48]. На так званій Бібіковській мапі 1749 року [13] наведено цілу низку фортифікаційних об'єктів з поселеннями (редут новопостроеной, М.Селица, Паланка, Слоботка, редут Пришибной, слоботка Малостроеная), які можна ототожнювати з даним укріпленням правого берега Самари, однак через умовність зображення, точне місце локалізації даних об'єктів на сьогодні доволі умовне (**мал. 1**) і потребує додаткових досліджень.

Мал. 1. Фрагмент «ландкарти между рек Днепра и Донца на расстоянии от Усть-Самары до Изюму и Луганской станицы». 1749 р.

Повертаючись до картографії Новомосковська кінця XVIII ст. відзначимо правильність висновків В. Старостіна щодо локалізації найбільш давньої складової планувальної структури міста. Маються на увазі понад 20 дрібних кварталів, що виокремлюються серед квартальної сітки. Аналізуючи історичні джерела і співставляючи з сучасною топоосною і рельєфом слід більш детально зупинитися на використаних історичних джерелах і результатах, які було отримано під час досліджень картографічних джерел.

За твердженням досліджень останніх років вважається, що сучасна планувальна схема Новомосковська в певній мірі зазнала суттєвих змін у порівнянні з первинною, яка існувала ще до поч. XIX ст.

Як вже відомо, після указу 1794 року про перетворення слободи Новоселиці у повітове місто Новомосковськ було створено низку планів, на яких майже без змін повторюється існуюча система громадського центру, що склалась здавна. Потім, з'явився план 1823 року, де нове рішення композиції загальноміського центру базувалося на основі старого планування існуючої площі.

Вважається що спроба реалізації плану 1823 року відбувалася лише наприкінці 1850-х років і тільки у центральній частині міста [11, с. 62; 25, с. 195]. Тож, навіть більш пізня картографія Новомосковська може статися в нагоді при вивченні давньої містобудівної ситуації.

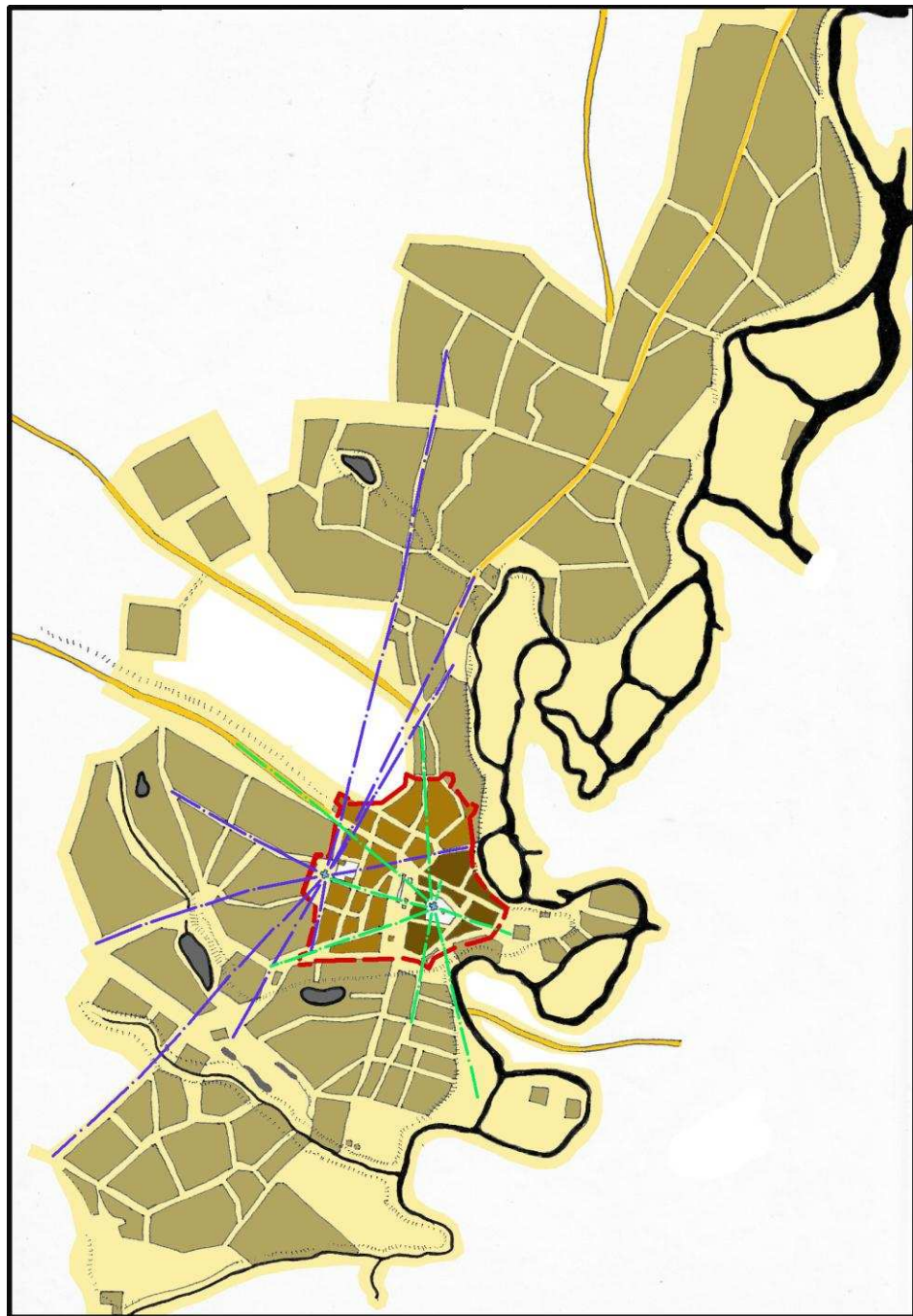
Розглянуті на картографії квартали міської забудови підказують конфігурацію вірогідних трасувальних вісей вулиць і меж укріплення Нової паланки⁸. По колишнім валам, пізніше зритим, влаштовувались вулиці і будувались нові квартали, однак окремі складові укріплення ще існували певний час і нова містобудівна схема довго зберігала первинну структуру.

Наявність у столиці Самарської паланки всіх відповідних складових не викликає сумніву. Тут повинні були розміщуватися військовий палац, помешкання полковника паланки, старшини, канцелярія. Укріплене місто із заходу і півдня оточували великі приміські слободи (передмістя), що у XVIII ст. називалися форштадтами. Найбільша щільність забудови і густота вуличної мережі була у межах укріпленої частини. Вулиці слобод орієнтувалися на церкви та фортечні брами.

На основі історичної картографії можна зробити певні висновки щодо планувальної структури укріплення кін. XVIII ст.

⁸ За гіпотезою В. Старостіна в даному випадку мова йде про другу Паланку, перша, ніби то знаходилася в іншому місці;

У плані Самарчицьке укріплення являло собою неправильної форми трапецію з чотирма бастионними фронтами (західний, північно-західний, північно-східний і південно-східний) і чотирма кутами, вірогідно посилених наріжними бастионами (розкатами). Північно-східна і південна сторона повторювали обрис крутого схилу берегової лінії. Всі бастионні фронти вірогідно були посилені реданами (на це вказує планувальна схема) (мал.2). Найпотужнішими за конструкцією були західний і північно-західний фронти, оскільки виходили в бік відкритого поля.

Мал. 2. Схема аналізу історичних картографічних джерел Самарчука-Новомосковська.
Кресленик автора 2016 р.

Як і в інших фортецях того часу основним елементом фортифікації слугував земляний вал посилений ззовні оборонним ровом (окрім тих, що виходили на крутий схил річки і її притоки).

Дане укріплення, проходило вже навколо посаду, розташованого навкруги більш раннього укріплення. Вірогідно, що в укріпленому посаді могли міститися міський торг, культові споруди, садиби «значних людей», купців та ремісників, а помешкання полковника паланки, старшини, канцелярія могли знаходитися в посиленому укріпленні в середині.

Південно-східний фронт більш за все проходив вздовж пругу рельєфу між вулицями Барикадною і Ковальською, перетинаючи вулиці Бойову і Робітничу тягнувся південніше вул. Микити Головка по пругу рельєфу далі рози вулиць Головка і Гетьманської, майже до середини відстані між трасувальними вісями вулиць Гетьманської і Калнишевського, приблизно в цьому місці (по вісі вул. Головка) розміщувався південно-західний бастион, після чого західний фронт укріплення тягнувся в північно-східному напрямку, оминав видовжену в південно-північному напрямку прямокутну площу центр якої знаходився по вісі сучасної вулиці Шевченка і тягнувся до західного бастиону, що розміщувався по трасувальній вісі вулиці 195-ї Стрілецької дивізії, після чого змінивши траєкторію повертав на 10° в північно-східному напрямку і йшов до вулиці Української, перетинаючи трасувальну вісь Гетьманської вулиці. Саме на перехресті вулиць Української і Паланочної вірогідно розміщувався головний в'їзд в місто з півночі. Північний фронт укріплення був невеличкий, він вздовж сучасної вулиці Української підходив до північно-східного бастиону. Далі північно-східний фронт окреслював пруг рельєфу за конфігурацією близький до трасувальних вісей Паркового провулку, вулиць Шмідта і Монастирської і оминав мисове утворення по трасам вулиць Монастирської і Барикадної.

Завдяки тому, що довгий час суттєвих перепланувань у місті на поч. ХІХ ст. не проводилося на кількох планах що відомі на сьогодні чітко простежується структура первинного планування. Добре простежуються два в'їзди до фортеці: один з півночі (про нього йшлося вище), інший з півдня. У межах укріплень розпланування, як бачимо, було регулярним – порядковим. Найбільша щільність кварталів була на ділянці розташованій між двома прямокутними площами (що тягнулися з півночі на південь) (**мал. 2**).

Основою розпланування загальноміського центру був хрест головних вулиць: одна з них пролягала по трасі старовинного шляху з Харкова на Крим (саме на неї було «насаджено» велику Центральну площу що починалася від південного в'їзду (брами) з боку перевозу), інша вулиця – майже перпендикулярна попередній, вона об'єднувала

Центральну площу з Західною і перетинала все укріплення з північного заходу на південний схід. Від центральної площі в напрямках ймовірного розташування бастионів розходилися декілька вулиць.

Після аналізу історичних картографічних джерел нами раніше зазначалося, що саме вулиці між двома площами надавалося сакральне значення, оскільки виявилось що всі значні культові споруди Самарчука, а пізніше і Новомосковська (дзвіниця Троїцької церкви, церква Толгської Божої Матері) влаштувалися по трасі даної вулиці (зараз вона майже повторює трасувальну вісь вулиці Шевченка) [31, с.83-88].

Уважно розглянемо схему на (мал. 2). За основу нами взято план 1795 року, однак з врахуванням більш пізніх планів, оприлюднених попередниками. Добре видно квартали, які вказують місце розташування укріплення (трасувальні вісі укріплень нанесено червоним кольором з позначенням вірогідних фортифікаційних складових) навколо посаду, їх позначено світло-коричневим кольором. Місце розташування першого Свято-Троїцького храму нами взято за планом 1823 року (він розташований на захід від Харківського тракту). Добре видно, що перший храм розміщувався на площі (Соборна або Ярмаркова) в західній частині посаду. На ній також позначено громадські споруди, що існували до будівництва нового Троїцького храму. Після створення громадського центру навколо нової Свято-Троїцької церкви громадські будівлі збудували в новому місці, а стару Соборну площу розширили за рахунок знесення двох кварталів на схід від старого собору.

Місце для нового храму обрали навпроти місця розташування старого свято-Троїцького собору по вісі старої вулиці і вертикальна композиція двох храмів вдало завершувала перспективу вулиці в двох напрямках певний час. В той же час храмові споруди формували простір двох соборно-торгівельних площ.

Говорячи про перший Свято-Троїцький собор слід звернути увагу на місце його розташування. Добре відомо, що зовнішній вигляд міста у більшості залежав від характеру його планувальної організації. Панорами з компактною структурою визначалися концентрацією будівель в певній території. Забудова помітно згущувалася в зоні громадського центру. Більш крупні у порівнянні з житловими будівлями громадські споруди, культові споруди з дзвіницями відігравали ведучу роль в силуеті міста, тому місце їх розташування підпорядковувалося найбільш важливим візуальним зв'язкам, що проходили в напрямках трасувальних вісей шляхів і вулиць [28, с. 254]. Говорячи про вертикаль об'єму старої Свято-Троїцької церкви звертає увагу підпорядкованість напрямку північ-південь (візуальні вісі позначено синім кольором), до того ж місце розташування культової споруди посередині між слободою (Животилівкою, традиційна

назва Кущівка⁹) і укріпленням вказує на важливість зручності обслуговування релігійних громад обох містобудівних утворень.

Зрозуміло, що поки існувала стара Соборна площа з храмом, велика Центральна площа використовувалась в якості торгівельної. Саме на Самарчицькому (Самарському) базарі було обрано місце для спорудження нової церкви Святої Трійці. Віднайдено відомості, що задля її спорудження на певному місці ктиторами було придбано декілька садибних ділянок [24, с. 51].

Для нової Свято-Троїцької церкви було обрано місце на схід від Харківського тракту у місці близького до найдавнішого укріпленого поселення (квартали позначено темно коричневим кольором), ближче до річки.

Помітна підпорядкованість вертикалі об'єму нової церкви напрямку захід-схід (на схемі візуальні вісі позначено зеленим кольором), який вірогідно починає домінувати в цей час. При розташуванні на березі річки храму і нових громадських будівель утворювався цікавий вид поселення з боку водних акваторій та протилежного берега річки.

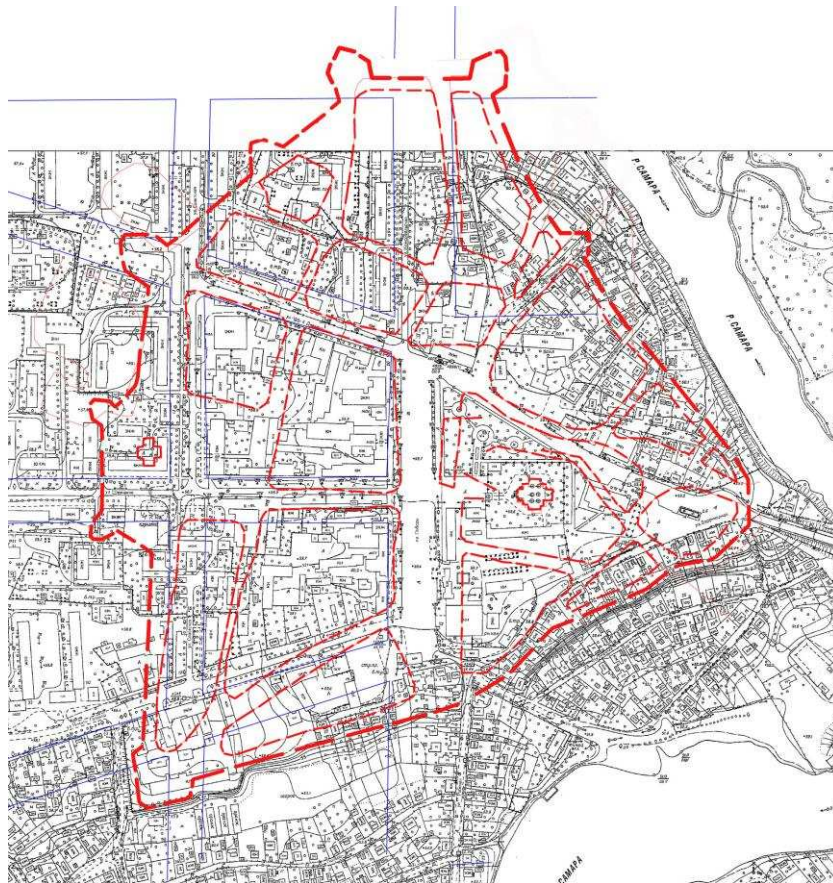
Монотонними панорами поселення що мало одноповерхову розосереджену забудову на підвищеному плато і низинних берегах річки (Подол) після будівництва нового собору вже не можна було назвати. Особливо цікаві види утворювались з протилежного берега річки. Укріплення навколо нової соборної площі з величним собором всередині утворювало мальовничу панораму.

На основі відповідних методик з використанням сучасних технологій було зроблено співставлення схеми виконаної на основі історичної картографії з сучасною топоосною. Маємо нагоду вперше оприлюднити отримані результати дослідження **(Мал. 3)** і **(Мал. 4)**.

Це перший ретельний розгляд фортифікацій Самарчука-Новоселиці XVIII ст. та основних складових укріплення, що дає підстави для подальших ретельних досліджень в контексті розвитку військової техніки й тактики.

На даному етапі поки що зарано робити висновки про період будівництва даних фортифікацій. Зрозуміло, що фортифікаційні споруди, які існували в період постійних військових загроз і вторгнень, протягом певного часу, не могли обійтись без корінних змін первинної конструкції. Тому, планування, окремі елементи, які зафіксовано в джерелах XVIII-XIX ст.ст., в дійсності не дають точних матеріалів для з'ясування їх первинного вигляду, оскільки зазнали пізніших реконструкцій.

⁹ Саме це поселення В.Старостін ототожнює з первісною слободою Новоселиця;

*Мал. 3. Схема Самарчицького укріплення на сучасній топооснові міста Новомосковськ. 2016 р.
Кресленик автора.*

*Мал. 4. Гіпотетична реконструкція Самарчицького укріплення кін. XVIII ст.
Малюнок автора 2016 р.*

Проте, головний висновок який можна зробити після проведених досліджень, дозволяє констатувати, що сучасна планувальна схема центральної (історичної) частини міста Новомосковськ зазнала деяких змін у порівнянні з тією, що існувала на поч. XIX ст. За запропонованим в 1823 році регулярним плануванням в межах колишнього укріплення протягом наступного століття було влаштовано нові траси вулиць Паланочної, Гетьманської. Вулиця Микити Головка повторює з невеликим корегуванням напрямок вулиці, що існувала у Самарчику в кін. XVIII ст. Вулиця 195-ї Стрілецької Дивізії практично співпадає з історичною вулицею кін. XVIII ст. і разом з площею Перемоги зберігає історичне ядро давнього населеного пункту, що існував в період Нової Січі. Порівняння сучасної топооснови з історичними картами, доводить схожість трасувальної мережі поч. XIX ст. з тією, що існує зараз.

На майбутнє вельми потрібним для чіткого розуміння загальної картини містобудівної ситуації давнього укріплення, слід виконати гіпотетичні реконструкції з використанням різних принципів побудови. Враховуючи залежність архітектурних форм укріплення від конкретних історичних умов, в яких воно створювалося і існувало, розвиток військової тактики і техніки того періоду, що впливали на певні використання архітектурних форм та інш. Однак, слід пам'ятати, що подібні реконструкції будуватимуться на дуже обмеженому матеріалі. В цьому випадку лише археологічні дослідження зможуть пролити світло на окремі білі плями.

Отримавши певну містобудівну картину і фортифікаційні особливості укріплення, його складових, майбутнім дослідникам буде легше аналізувати структуру даного поселення, порівнюючи з іншими більш дослідженими і опублікованими населеними пунктами як колишнього Запорожжя так і країни в цілому.

Для розробників історико-архітектурних опорних планів міста Новомосковськ тепер існує підґрунтя продовжувати вивчення і роботи центральної частини міста. На основі можливих майбутніх археологічних досліджень з врахуванням наших пошуків місто може отримати зону охоронюваного археологічного культурного шару – на території колишнього укріплення Самарчука XVIII ст.

Терени колишнього Запорожжя ще очікують на своїх дослідників. Низка стародавніх населених пунктів краю зовсім не вивчені. Зрозуміло, що накопичення і узагальнення аналогічних досліджень по іншим поселенням краю продовжує залишатись важливим завданням дослідників Запорожжя. Подальші архівні і історико-містобудівні дослідження можуть стати підґрунтям для ретельного і планомірного дослідження давніх населених пунктів Дніпропетровщини археологами. В силу обставин, що маємо на

сьогодні, саме археологія дасть достатні і цілком надійні матеріали для вирішення більшості питань історії Вольностей Запорозьких.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – т. 1. – К., 1998;
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – т. 3. – К., 2003;
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – т. 4. – К., 2006;
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – т. 5. – К., 2010;
5. Векленко В. Аналіз картографічних матеріалів до історичних топонімів Нижнього Посамар'я // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. – Д., 2006. – Вип. 3. – С. 206-219;
6. Военно-топографическая карта Екатеринославской губернии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kartowik.ru/gubern/ekaterinoslavl.html>;
7. Голобуцький В. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775. – К., 1961;
8. Город Новомосковск Днепропетровской области. Генеральный план. Топопланшет М 1:5000 и Пояснительная записка. – К.: «Гипроград», 1998;
9. Городские поселения в Российской империи. – СПб., 1864. – Т.2;
10. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Ф. 229. Архів Коша Нової Запорозької Січі (м/ф), оп. 1;
11. Джусов А.Б. Історико-краєзнавче дослідження проблеми заснування Новомосковська // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. – Вип. 2. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2005;
12. Джусов А.Б. История Новомосковска. – Д., 2003;
13. Достоверная ландкарта между рек Днепра и Донца на расстоянии от Усть-Самары до Изюму и Луганской станицы. Сочинена 1749 году в сентябре и октябре месяцах. Электронный ресурс: <http://papacoma.narod.ru>;
14. Закон України «Про охорону культурної спадщини»;
15. Зони охорони пам'яток архітектури – Троїцького собору із дзвіницею // Проект червоних ліній центральної частини міста окремих містобудівних комплексів м. Новомосковська. – Дніпропетровськ: АПБ «ОБЛПРОЕКТ», 2004;
16. История городов и сел УССР. Днепропетровская область. – К., 1977;
17. Мицик Ю.А., Мосьпан Н.В., Плохій С.М. Місто на Самарі. – Дніпропетровськ, 1994;
18. Макаревский Ф. Самарский, Екатеринославской епархии, Пустынно-Николаевский монастырь // История Екатеринославской епархии 1775-1917 годы. Скалозуб Ю. – Днепропетровск: Січ, 2001;
19. Надхин Г. Воспоминания о Новомосковске (Из дорожных записок 1861 года) // Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. 1862 жовтень (сентябрь). – СПб., 1862. – С.12-37;
20. Надхин Г. Память о Запорожье // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1876. Июль-Сентябрь. Книга 3. – Москва, 1876;
21. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Списку історичних населених місць України» від 26 липня 2001 р. № 878;
22. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Війська Запорозького. – Д., 1994;
23. Старостін В. Початковий етап історії м. Новомосковська. Дипломна робота за ОКР «бакалаврат». [Рукопис]. – Д., 2008;
24. Старостін В.С. Столиця Східного Запорожжя // Фронтири міста. Історико-культурний альманах. Вип. 3. – Дніпропетровськ, 2013. – С.39-61;
25. Старостін В.С. Формування території міста Новомосковська // Теорія та історія архітектури та містобудування: зб. наук. праць Державного НДІ теорії та історії архітектури і містобудування / під ред. В.А.Абизова. – Вип.6. – К.: НДІТІАМ, 2005. – С. 190-197;
26. Схема охоронної зони Троїцького собору в м. Новомосковськ. 1972 р. // Технічний архів інституту «УкрНДІпроектреставрація»;
27. Тимофеев В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. – К.: Наукова думка, 1984;
28. Тимофеев В.И. Формирование градостроительной культуры Юга Украины (материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР). – К.:НИИТИ, 1986;
29. Харлан О. Неповторна пам'ятка архітектури запорозьких козаків. До 230-річчя від часу збудування Троїцького собору у місті Новомосковськ // Відлуння віків. №2 (10). 2008. – С.33-;
30. Харлан О. Перлина дерев'яної архітектури України Козацької доби // Козацький Троїцький собор: Архітектурна перлина України. До 230-річчя побудування: Архітектурно-історичний нарис. Бібліографія / Упорядн.: І.Голуб, О.Харлан. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2008. – 32 с.:іл.;
31. Харлан О. Архітектурно-містобудівні дослідження Троїцького собору в м. Новомосковськ Дніпропетровської області // Літопис собору / Авт.-упор. К.В. Мешко, О.В. Харлан. – Новомосковськ, 2016. – С. 83-88;
32. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУК). – Ф. 51. Генеральна військова канцелярія;
33. Яворницький Д.І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / упоряд., передм. М.М.Олійник-Шубравської / Д.І.Яворницький. – К.: Веселка, 1995. – 447 с.;
34. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. – Т.1. – К., 1990;